

(Leipzig 1871-1872). Bu çalışma ilk olmasın rağmen bazı Grekçe ve Latince isimlerin doğru olarak tesbiti ve çeşitli indeksleriyle sonraki neşirlerden daha kullanışlıdır. Ancak sadece Paris, Viyana ve Leiden nüshalarına dayandığı ve *el-Fihrist*'ten iktibasta bulunan diğer klasik kaynaklarla karşılaştırılmadığı için bunda çok sayıda eksik ve okuma hatası mevcuttur. Hellmut Ritter, yayımladığı bir araştırmada (*Isl.*, XVII [1928], s. 15-23) Viyana (nr. 33) nüshasının Köprülü Kütüphanesi'nden (nr. 1134), Viyana Nationalbibliothek (nr. 34) nüshasının da yine Köprülü Kütüphanesi'ndeki başka bir nüshadan (nr. 1135) istinsah edildiğini, Paris Bibliothèqe Nationale yazmasının (nr. 1400) Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshanın (nr. 1134) bir kısmının, Leiden Universitätsbibliothek'teki yazmanın ise (nr. 20) Viyana'dakinin (nr. 34) aynısı olduğunu tesbit etmiş, Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshanın da (nr. 1134) Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadan (Şehid Ali Paşa, nr. 1934) istinsah edildiğini ve asıl nüshanın bu olduğunu göstermiş, ayrıca buradan hareketle Flügel neşrinin birçok yanlış ve eksiklik içerdiğini ortaya koymuştur. Flügel neşrine esas teşkil eden Paris nüshasında daha çok İslâmî ilimlere, Leiden nüshasında ise eski medeniyetler döneminde ortaya çıkan ilimlere ağırlık verilmesi, İbnü'n-Nedîm'in bu kitabının birbirinden bağımsız iki ayrı eser olduğu düşüncesine yol açmıştır. Ancak bu nüshaların ikisinin de 377 (987) tarihini taşıması ve kitabın başlangıcında ortaya konan yöntemin son kısımda da kullanılmış olması bu düşüncenin doğru olmadığını göstermektedir (Muhammed Yûnus el-Hüseynî, XI/11-12 [1931], s. 679). Belki de çok eski bir tarihte bu muhteva farklılığından dolayı *el-Fihrist* ikiye ayrılmış ve bu durum her parçanın ayrı bir eser gibi telakkî edilmesine sebep olmuştur. Flügel neşrinin sekiz sayfalık bir ilâve ile birkaç defa tıpkıbasımı yapılmıştır (Kahire 1348; Beyrut 1964, 1398/1978). Rizâ Teceddüd, Flügel'in ulaşamadığı nüshalardan da faydalanmak suretiyle *el-Fihrist*'i Farsça'ya çevirerek yayımlamış (Tahran 1384/1965), daha sonra da eserin Arapça yeni bir neşrini gerçekleştirmiştir (Tahran 1391/1971). Mustafa eş-Şüveymî Chester Beatty (Dublin), Süleymaniye ve Köprülü kütüphanelerindeki yazmaları esas alarak mevcut basmalarıyla da karşılaştırmak suretiyle eserin ilk dört makalesini yeniden yayımlamış (Tunus 1405/1985), Bayard Dodge ise bir giriş, dipnot

ve zengin indekslerle birlikte *el-Fihrist*'i İngilizce'ye çevirmiştir (London 1970). Flügel ayrıca *el-Fihrist*'in Mani hakkındaki kısmını Arapça metin, tercüme ve açıklamalarıyla birlikte neşretmiştir (*Mani seine Lehre und seine Schriften*, Leipzig 1862). İbnü'n-Nedîm, yazı ve yazı malzemesini konu alan *Kitâbü'l-Evşâf ve't-teşbihât* adlı bir eser daha yazdığını söylüyorsa da (*el-Fihrist*, s. 17) bunun günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. G. Flügel), Leipzig 1871-1872, neşredenin girişi, I, XIV; a.e., Beyrut 1398/1978, s. 17, 227, 255, 257, 330, 490; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVI, 106; Ibn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 72-73; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1303; M. Berthelot, "Ibn al-Nadim, al-Fihrist, the tenth discourse transl.", *La chimie au moyen âge: L'alchimie arabe*, Paris 1893, III, 26-40; Brockelmann, *GAL*, I, 147-148; *Suppl.*, I, 226-227; J. Fück, "Some Hitherto Unpublished Texts on the Mu'tazilite Movement from Ibn al-Nadim's Kitâb al-Fihrist", *Professor Muhammed Şâfi' Presentation Volume* (ed. S. M. Abdullah), Lahore 1955, s. 51-74; a.mlf., "Eine arabische Literaturgeschichte aus dem 10. Jahrhundert n. Chr. Der Fihrist des Ibn an-Nadim", *ZDMG*, LXXXIV (1930), s. 111-124; a.mlf., "Neue Materialien zum Fihrist", a.e., XC/2 (1936), s. 298-321; a.mlf., "The Arabic Literature on Alchemy According to an-Nadim (A. D. 987), a Translation of the Tenth Discourse of the Book of the Catalogue (al-Fihrist) with Introduction and Commentary", *Ambix*, IV, London 1951, s. 81-144; a.mlf., "Nedîm", *IA*, IX, 167-169; a.mlf., "Ibn al-Nadim", *EP* (Fr.), III, 919-920; Sarton, *Introduction*, I, 662; Sezgin, *GAS*, I, 385-388; Tâhir Ahmed Mekki, "el-Fihrist li-Muhammed b. İshâk en-Nedîm", *Dirâsât fi meşâdirü'l-üdeb*, Kahire 1986, s. 295-317; Abdüttewâb Şerefeddin, "Revâ'ifu't-türâşî'l-İslâmî: el-Fihrist li'bni'n-Nedîm", *el-Mecelletü'l-Mağribiyye li't-tevşîk ve'l-ma'âlimât*, sy. 4, Tunus 1986, s. 74-86; Ch. M. Fraehn, "Ibn Abi Jakub el-Nedim's Nachricht von der Schrift der Russen im X. Jahrhundert Ch., Kritisch beleuchtet", *Bulletin scientifique des Sciences*, St. Petersburg 1835; J. von Hammer-Purgstall, "Ibn al-Nadim, al-Fihrist Extraits ... sur la religion des sabéens, traduits", *JA*, XII (1841), s. 246-272; I. Goldziher, "Beiträge zur Erklärung des Kitâb al-Fihrist", *ZDMG*, XXXVI (1882), s. 278-284; M. T. Houtsma, "Zum Kitâb al-Fihrist", *WZKM*, IV (1890), s. 224; H. Ritter, "Philologika I. Zur Überlieferung des Fihrist", *Isl.*, XVII (1928), s. 15-23; XVIII (1929), s. 316; Muhammed Yûnus el-Hüseynî, "Eser hâlid fi târihi'l-fikri'l-'Arabî: Kitâbü'l-Fihrist li'bni'n-Nedîm", *MMIAdm.*, XI/11-12 (1931), s. 678-687; H. G. Farmer, "Tenth Century Arabic Books on Music: as Contained in Kitâb al-Fihrist of Abu'l-Faraj Muhammed Ibn al-Nadim", *Annual of Leeds University Oriental society*, II (1959-61), s. 37-47; Cevâd Ali, "İlmü'bni'n-Nedîm bi'l-Yehûdiyye ve'n-Naşrâniyye", *MMIir.*, VIII (1961), s. 84-113; a.mlf., "Ma'arrafehü'bni'n-Nedîm 'ani'l-Yahûdiyye ve'n-Naşrâniyye", a.e., X (1963), s. 156-183; "Terceme-i Fârsî-yi Kitâbü'l-Fihrist", ed-

Dirâsâtü'l-edebîyye, VIII/1-2, Beyrut 1325/1966, s. 187-191; B. Dodge, "Hayâtü'bni'n-Nedîm", *RAA*, XLV (1970), s. 545-555; R. Sellheim, "Das Todesdatum des Ibn an-Nadim", *IOS*, IV (1974), s. 429-432; Friedrich W. Zimmermann, "On the Supposed Shorter Version of Ibn an-Nadim's Fihrist and its Date", *Isl.*, LIII/2 (1976), s. 267-273; Samir Khalil, "Theodore de Mop-sueste dans le «Fihrist» d'Ibn an-Nadim", *Le Muséon*, XC/3-4, Louvain 1977, s. 355-362; David A. King, "The Origin of the Astrolabe According to the Medieval Islamic Sources", *MTUA*, V/1-2, Halep 1981, s. 49-50; Şa'bân Abdülâzîz Halife, "el-Fihrist li'bni'n-Nedîm: dirâse biyücrâfiyye, bibliyücrâfiyye, bibliyümetriyye", *Mecelletü Merkezi'l-veşâ'ik ve'd-dirâsâtü'l-insâniyye*, III/3, Katar 1991, s. 143-175; İbrâhim el-Ebyârî, "el-Fihrist li'bni'n-Nedîm", *Tî*, II, 193-210; Hasan Ensârî, "İbn Nedîm", *DMBI*, V, 43-48.

NASUHİ ÜNAL KARAARSLAN

İBNÜ'N-NEFİS

(ابن النفيس)

Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî
b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs
el-Kareşî ed-Dimaşkı
(ö. 687/1288)

Küçük kan dolaşımını keşfiyle ünlü
hekim ve düşünür.

Dimaşk yakınındaki Kareşiye'de doğduğu için Kareşî, Dimaşk'ta okuyup şöretini orada kazandığı için de Dimaşkı nisbesiyle anılır. Ayrıca Kareşî kelimesine bakarak ailesinin Mâverâünnehir'deki Karaş köyünden geldiği ileri sürülüyorsa da bu zavıf bir ihtimaldir. Kendisinin bahsedene başlıca tabakat kitaplarında İbn Ebü'l-Hazm künyesinin İbn Ebü'l-Harâm olarak zikredilmesi ve müellif hattı bazı eserlerinde her iki imlâyâ birlikte rastlanması, nisbesi gibi tam adı hakkında da bazı tartışmalara yol açmış, ancak bu karışıklık müellifin noktalamadaki basit ihmali-ne hamledilerek bunlardan daha çok İbn Ebü'l-Hazm şekli doğru kabul edilmiştir (meselâ bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, IX, 349; Yâfiî, IV, 207; Zirikî, V, 78). Nüreddin Zengî'nin Dimaşk'ta inşa ettirdiği Bîmâristânü'n-Nürî'de tıp tahsil etmiş ve yine aynı şehirdeki Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin kurucusu Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın öğrencisi olmuştur. Dimaşk'ta tahsilini tamamlayıp hekimlikte tecrübe ve ün kazandıktan sonra Mısır'a giden İbnü'n-Nefîs, Memlük Sultanı I. Baybars'ın özel hekimliğine ve devletin Suriye-Mısır hekimleri başkanlığına getirilmiş, ayrıca muhtemelen, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin 1181'de inşa ettirdiği Bîmâristânü'n-Nâsirî'de hocalık yaparak aralarında ünlü cerrah İbnü'l-İbrî'nin de bulunduğu çok sayıda

öğrenci yetiştirmiştir. Genellikle kaynaklar İbnü'n-Nefis'in evlenmediği hususunda görüş birliği içinde ise de *Şerhu'l-Kânûn*'da (vr. 10^a) kendisi, oğlu Muhammed'in, soğan yediği için annesinin memesini emmediğini ve bunun soğan kokusundan kaynaklandığını tesbit ettiğini belirtir. Kahire'deki evinde müreffeh bir hayat sürdürdüğü ve eviyle kütüphanesini Sultan Kalavun tarafından 1284 yılında kurulmuş olan Bimâristânü'l-Mansûrî'ye bağışladığı bilinmektedir. 21 Zilkade 687 (17 Aralık 1288) tarihinde vefat etti.

İbnü'n-Nefis tıbbın yanı sıra geniş bir ilmi faaliyet yürütmüştür. Onun ilmi şahsiyeti hakkındaki ayrıntılar, Gırnatalı öğrencisi Esîrüddin Ebû Hayyân el-Endelûsî'den naklen Safedî'nin *el-Vâfî*'si ile onu âdeta tekrar ederek bazı ilâvelerde bulunan İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *el-Mesâlik*'i gibi tabakat kitaplarından öğrenilmektedir. Bu ayrıntılar onun felsefe (mantık), nahiv, fıkıh, fıkıh usulü ve hadis usulü gibi sahalardaki çalışmaları hakkında bilgi verirken zihnî kapasitesini de ortaya koymaktadır. Tıp alanında Hipokrat'ın eserlerini Câlî'nûs'a (Galen) tercih etmiş, ancak asıl ilgisini hayranı olduğu ve aynı zamanda tıptaki otoritesini aşmaya çalıştığı İbn Sînâ üzerinde yoğunlaştırmıştır; nitekim döneminde "ikinci İbn Sînâ" olarak anılması bu çabasının bir sonucudur. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'i üzerine yaptığı araştırmalar yanında onun *el-İşârât ve't-tenbîhât*'i ile bir mantık kitabı olan *el-Hidâye*'sine de şerhler yazmış, ancak kendisine filozofun *eş-Şifâ*' adlı eseri için de bir şerh yazması teklif edildiğinde bu zor işe yanaşmamıştır. Nahivci Bahâeddin en-Nehhâs'tan Zemahşerî'nin *Enmûzec* adlı kitabını okuduktan sonra bu sahada orijinal yaklaşımlar içeren bir eser telif etmiş ve onun bu başarısı dönemin nahivcilerinden büyük takdir toplamıştır. Öte yandan Şâfîi fıkıhında Ebû İshak İbrâhim b. Ali eş-Şirâzî'nin *Kitâbü't-Tenbîh*'ine şerh yazacak derecede bilgi sahibi olmuş ve Kahire'deki Mesrûriyye Medresesi'nde bu konuda ders vermiştir. Sübkî'nin Şâfîi fakihlerinin biyografilerini yazdığı eserinde onu da tanıtmaya (Tabakât, VIII, 305-306) bu alandaki yerini göstermeye yeterlidir.

Eserlerini genellikle başka kitaplara müracaat etmeden yazdığı söylenen İbnü'n-Nefis'in hamamda yıkanırken dahi yazma isteğini dizginleyemediği ve Archimedes'i hatırlatır tarzda risâle kaleme aldığı rivayet edilmektedir. İbnü'n-Nefis ilmi dirayetinin farkında olan bir hekim-

dir ve onun kendine karşı duyduğu güven hissini şu mübalağalı sözlerinde görmek mümkündür: "Eğer eserlerimin benden sonra on bin yıl değerini sürdüreceklerini bilmeseydim onları kaleme almazdım" (İbn Fazlullah el-Ömerî, IX, 349-353). İbnü'n-Nefis'in ilmi şahsiyetini Suriye-Mısır tıp akımı şekillendirmiştir. Eyyûbiler ve Memlûkler zamanında yakın ilişki içine giren Suriye ve Mısır'daki tıp faaliyeti, Bimâristânü'n-Nûrî ile Bimâristânü'n-Nâsırî'nin ilmi birikimini ortak bir gelenekte birleştirmiş ve böylece anılan tıp akımının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu akımın ilk önemli simalarından biri İbnü'n-Nefis'in hocası Dahvâr gerek Dimaşk gerekse Kahire'de isim yapan öğrenciler yetiştirmiştir. Bunların arasında bulunan İbn Ebû Usaybia'nın İbnü'n-Nefis'ten *'Uyûnü'l-enbâ*'da hiç söz etmemesi (eserin bazı nüshalarında yer alan biyografi sonradan eklenmedi) aralarındaki şahsî bir mesele yüzünden olabilir (Meyerhof – Schacht, *The Theologus*, s. 9-10).

İbnü'n-Nefis'in tıp tarihindeki en önemli başarısı küçük kan dolaşımını keşfetmesidir. Câlî'nûs ve onu bu konuda izleyen İbn Sînâ'nın ileri sürdüğü, yürekteki kanın sağ karıncıktan sol karıncığa bir menfez yardımıyla geçtiği şeklindeki var sayımı, iki karıncığı ayıran septumda kanın geçeceği bir menfezin gözlenmediği gerekçesiyle reddeden İbnü'n-Nefis, kanın sağ karıncıktan pulmonar arterle akciğere gittiğini ve akciğerden pulmonar ven ile kalbin sol tarafına geldiğini ortaya koymuş ve böylece küçük kan dolaşımını açık bir ifadeyle izah etmiştir (*Şerhu Teşrihi'l-Kânûn*, s. 293-294). İbnü'n-Nefis'ten 300 yıl sonra, *Christianismi restitutio* (Viyana 1553) adlı eserinde Michael Servetus ve *De re anatomica libri XV* (Venedik 1559) adlı eserinde de Realdus Columbus bu tezi Batı dünyasında ilk defa ortaya atmışlardır; ardından William Harvey 1628'de neşrettiği *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* adlı kitabında büyük kan dolaşımıyla birlikte küçük kan dolaşımını da ayrıntılı biçimde açıklamıştır. İbnü'n-Nefis'in bu keşfi, Muhyiddin et-Tatâvî adlı Mısırlı bir araştırmacının *Der Lungenkreislauf nach el-Koraschi* başlıklı doktora teziyle ilim âlemine duyurulmuş (Freiburg 1924), fakat bu keşif, İbnü'n-Nefis ile Servetus arasındaki ilmi etkileşimin gerçekleşmesi için yeterli tarihi bağlantılara sahip olunmadığı ileri sürülerek Batılı araştırmacılar tarafından bir süre şüphelerle karşılanmıştır (Ghalioungui, II/4 [1982], s. 299-

301). Halbuki İbnü'n-Nefis'in bu görüşünü dile getirdiği eserlerinin XIV. yüzyılda Sedîdüddin Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî ve Ali b. Abdullah Zeynûlarab el-Mısırî tarafından yeniden ele alınmış olduğu ve Bellunolu Andreas, Alpago'nun (ö. 1520) otuz yıl Suriye bölgesinde dolaşarak müslüman hekimlerin çalışmalarını inceleyip Batı dünyasına tanıttığı bilinmektedir. İbnü'n-Nefis'in *Şerhu'l-Kânûn* adlı kitabındaki birleşik ilâçlarla ilgili bölümü Latince'ye çevirip neşreden bu yazarın İbnü'n-Nefis'in keşfinden haberdar olduğu da tesbit edilmiştir (DSB, IX, 603-606). İbnü'n-Nefis'in Câlî'nûs ve İbn Sînâ gibi iki tıp otoritesine aşan bu keşfi onun anatomide gözleme verdiği önemle açıklanmaktadır. Her ne kadar şeriatî ihlâlden sakındığı ve hayvanlara acıdığı için canlı hayvan ve ölü insan üzerinde teşrih uygulamadığını, bu konularda daha ziyade kitaplara müracaat ettiğini yazmışsa da (*Şerhu Teşrihi'l-Kânûn*, s. 17) eserinde yer alan çok sayıdaki gözlem tanımlaması bunun aksini göstermektedir. Zira insan kalbinin karıncıklarını ayıran septumda bir menfezin ve yine geleneksel teorinin aksine insan kalbinin altında onun destekleyen bir kemiğin bulunmadığını ileri sürmesi başka türlü açıklanamaz.

Kitâbü's-Şâmil fi's-şinâ'ati't-tıbbiyye adlı eserinde ameliyat tekniği üzerine verdiği ayrıntılı bilgiler ise İbnü'n-Nefis'in aynı zamanda başarılı bir cerrah olduğunu kanıtlamaktadır. Ona göre her ameliyat üç aşamadan meydana gelir: Muayene ve teşhis, operasyon, ameliyat sonrası bakım. Bunların her üçünde de hasta, cerrah ve hasta bakıcının dikkat etmesi gereken hususlar ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir (Iskandar, *Islamic Medicine*, II/4 [1982], s. 318-322).

İbnü'n-Nefis'in felsefe yönü, mantık çalışmalarının dışında özellikle *Fâzil b. Nâtik* da denilen *er-Risâletü'l-Kâmilîyye fi's-sireti'n-nebeviyye* adlı felsefî romanında görülmektedir. İbn Sînâ'nın *Hay b. Yakzân* adlı eserine karşı yazıldığı ve filozofların nübüvvet, şeriat ve mead (âhîret) konularındaki fikirlerine yönelik bir reddiye amacı taşıdığı belirtilen bu eser (İbn Fazlullah el-Ömerî, IX, 350), aslında İbn Sînâ'nın *Hay b. Yakzân*'ından çok İbn Tufeyl'in aynı adı taşıyan romanıyla paralellik arz etmektedir. Eserde Hay b. Yakzân'ın yerini Kâmil adlı kahraman almakta ve Fâzil b. Nâtik adlı şahsın ağzından, onun ıssız bir adada anasız babasız doğumuyla başlayan ve Hayy'in hayatına büyük benzerlikler gösteren entelektüel

serüveni anlatılmaktadır. Ancak Kâmil, sahip olduğu fitrî aklın kâinat ve el değmemiş tabiatla münasebeti sonucu varlığın metafizik ilkelerini keşfetmekle kalmaz, İslâm peygamberiyle şeriatının zuhurunu ve İbnü'n-Nefis'in yaşadığı döneme kadarki İslâm tarihini de yine tamamen akli olarak keşfeder. İslâm dininin şer'î yapısını, peygamberinin sîretini ve onun irtihalinden sonraki tarihî gelişmeleri ıssız bir adada yaşayan, sosyokültürel etkiden tamamen uzak kalmış bir insanın aklın gereği olarak önceden bilmesi teolojik ilkeleriyle çelişkili görünmekteyse de (Muhsin Mahdi, XXXI [1970], s. 197) İbnü'n-Nefis'in amacı, İslâm akidelerinin akla en uygun tarzda vaznedildiğini göstermek ve İslâm tarihinin mâkul bir seyir takip ettiğini ortaya koymaktır. Bu teklakki onu, tarihte vuku bulmuş ve bulacak olan hadiselerin akla ve ilâhî hikmete uygun olduğu sonucuna götürmüştür. İssiz adaya bir yabancıнын gelişi, İbn Tufeyl'in Hayy'i için akilla ulaşılan hakikatlerin teyidi ve tamamlanması anlamını taşıırken Kâmil için yalnızca bir insan toplumunun varlığından haberdar olması an-

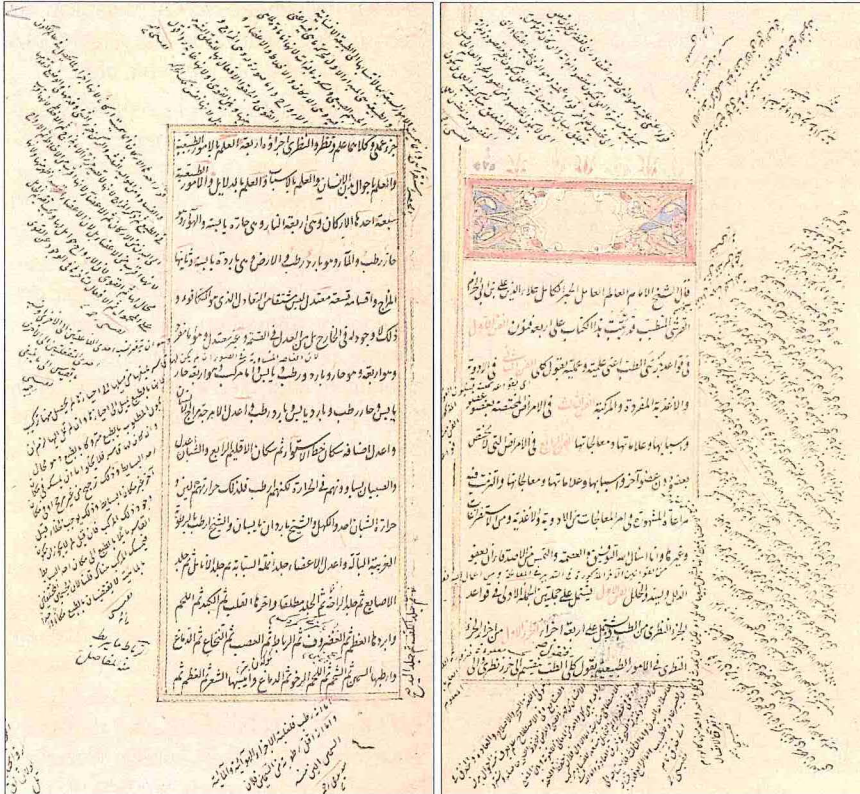
lamını taşımaktadır. Öte yandan Hayy'in şeriat ve nübüvvet gibi kavramlara ulaşması bu yabancı sayesinde mümkün olurken Kâmil bunları ve ayrıntılarını kendi kendine keşfetmiştir. Onun, bir dinin ancak bir toplum içinde gelişebileceğini anlaması ise başka insanların varlığını öğrenmesiyle mümkün olmuştur. Bu risâlenin vurguladığı ana fikirler şunlardır: Sosyokültürel şartlandırmalardan arınmış fitrî akıl metafizik gerçeklere ana hatlarıyla ulaşabilir; insan medenî (içtimâî) bir canlı, İslâm dini de özü itibarıyla medenî bir dindir; akıl şeriat ve nübüvvetin gerekliliğini tesbit edebilir; ilâhî kitapta avam için remiz ve kinayeli hikâyelerle öğüt verme yoluna başvurulmuştur; ruhun gerçekliği vardır, mead ise hem beden hem ruhla idrak edilebilir (Abu Şadi Al-Roubi, II/4 [1982], s. 325-334).

Klasik terminolojide sem'î veya naklî denilen bilgilerin akli gerekliliği hakkındaki bu tasavvuruna karşılık İbnü'n-Nefis ilimleri sem'î ve akli olmak üzere iki ana gruba ayırmaktadır. Tıp ve hendese gibi akli ilimler sadece akli öncüller kullanırken sem'î ilimler hem naklî hem akli ön-

çülleri birlikte kullanır. Şer'î ve edebî olarak iki grupta toplanan sem'î ilimler birinci kategoride tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, kıraat gibi alt şubelere, ikinci kategoride ise muhtelif dil ilimlerine ve sanatlarına ayrılır. Şer'î ilimlerin en şerefliisi Allah'ın zât ve sıfatlarından bahsettiği için kelâm ilmidir (*el-Muhtaşar*, s. 95-98).

Eserleri. 1. Şerhu Teşrihi'l-Kânûn. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unun ilk üç bölümünü oluşturan anatomi kısmına yapılmış bir şerhtir. Eser ilk defa, İbnü'n-Nefis'in küçük kan dolaşımını keşfiyle ilgili olarak Muhyiddin et-Tatâvî tarafından ilim âleminin gündemine getirilmiş ve birçok tartışmaya yol açmıştır. Kitabın ilmî neşrini Selmân Katâyge ile Bül Galyüncü (Paul Ghalioungui) 1988 yılında Kahire'de yapmışlardır. **2. el-Mûcezz fi't-tıb** (*Mücüzü'l-Kânûn*). *el-Kânûn*'un, *Şerhu Teşrih*'te işlediği anatomi kısmı dışında kalan bölümlerinin özetidir. İslâm dünyasında büyük şöhret kazanan ve çok sayıda şerh, ta'likat ve tercüme çalışmasına konu olan eserin ilmî neşri Abdülkerîm el-Azbâvî ve Ahmed Ammâr tarafından gerçekleştirilmiştir (Kahire 1406/1986). **3. el-Mûhezzeb fi'l-kuhli'l-mücerreb.** Göz hastalıklarıyla ilgili orijinal fikirler ihtiva eden ve çağı bakımından konusunda zirve kabul edilen eserin Zâfir el-Vefâî ve Muhammed Revvâs Kal'acî tarafından neşredilmiştir (Rabat 1988). **4. Şerhu Fuşûli Bukrâti.** Hipokrat'ın *Aforizmalar* (*Fuşûl*) adlı eserinin bir yorumudur. Önce 1883 ve 1892 yıllarında İran'da (Tahran [?]) iki defa taş baskısı yapılan eserin (*DMBİ*, V, 55) modern neşrini Yûsuf Zeydân ve Mâhir Abdülkâdir Muhammed Ali gerçekleştirmiştir (Beyrut 1988; Kahire 1991). **5. Risâletü'l-a'zâ'**. İnsan organizmasının yapısı ve işleyişiyle organların yarar ve hikmetleri üzerine kaleme alınan eserde fizyolojiden hareketle canlının karakterine dair sonuçlara da ulaşılmaktadır. Muhtemelen müellif hattı olan tek nüshasına dayanılarak ilmî neşri Yûsuf Zeydân tarafından yapılmıştır (Kahire 1991). **6. er-Risâletü'l-Kâmilîyye fi's-sîreti'n-nebevîyye** (*Fâzıl b. Nâtik*). Mahiyet ve muhtevası yukarıda açıklanan eser önce *The Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafis* başlığıyla Max Meyerhof ve Joseph Schacht tarafından İngilizce tercüme ve notlarla (Oxford 1968), daha sonra da Abdülmün'im Muhammed Ömer tarafından ilmî bir incelemeyle birlikte (Kahire 1985, 1987) yayımlanmıştır. **7. el-Muhtaşar fi'ilmî usûli'l-hadîsi'n-nebevî.** Yûsuf Zeydân tarafından İbnü'n-Nefis'in eserleri hakkında ay-

İbnü'n-Nefis'in *el-Mûcezz fi't-tıb* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3608)

rıntılı bilgi veren bir incelemeyle birlikte neşredilmiştir (Kahire 1991). **8. el-Muhtâr mine'l-ağziye.** Perhize dairdir. Yûsuf Zeydân, Berlin'deki yegâne nüshasına (nr. 6400) dayanarak eseri yayımlamıştır (Kahire 1992). **9. eş-Şâmil fi's-sınâ'ati't-tıbbiyye.** Müellifin en hacimli eseridir. Kitap 300 cilt halinde (her cilt ortalama doksan varak hacminde düşünülmalıdır; bk. *EP*² [İng.], III, 897) tasarlanıp müsvedde olarak yazılmış, ancak seksen cildine son şekli verilebilmiştir. Eserin bazı ciltleri -bir kısmı müellif hattı olmak üzere- günümüze ulaşmış ve bunların cerrahlıkla ilgili bölümleri Albert Zekî İskender tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (bk. bibl.). **10. Şerhu'l-Kânûn.** İbn Sinâ'nın *el-Kânûn*'u için yazılmış "el-Külliyât" kısmı başta olmak üzere basit ve mürekkep ilaçlar, baştan ayağa kadar hastalıklar ve belli organlara has olmayan hastalıklar konusunda yazılmış dört kitaplık şerhtir. İslâm dünyasında *el-Kânûn*'un "el-Külliyât" kısmına şerh yazılması Fahreddin er-Râzî'nin de dahil olduğu yaygın bir gelektir; ancak İbnü'n-Nefis, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin özellikle vurguladığı gibi (*Mesâlik*, IX, 352) bununla yetinmeyip belirtilen kısımları da şerhetmiştir. Eserin bir nüshası Wellcome Historical Medical Library'de (WMS, Or., nr. 154) mevcuttur. İbnü'n-Nefis, bu eserin "Şerhu'l-Külliyât" kısmında (bu kısmın bir nüshası da Berlin Staatsbibliothek, nr. 6273'te kayıtlıdır) küçük kan dolaşımıyla ilgili keşfini tekrar etmektedir (*DSB*, IX, 603). **11. Buğyetü't-tâlibîn ve nüzhetü'l-müteabbibîn.** Tek yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Velîyyüddin Efendi, nr. 2470) bulunan eserde tıbbın teorik ve pratik yönleri birlikte ele alınmıştır. Bu muhtasar tıp eseri Ramazan Şeşen tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır (bk. bibl.). **12. Şerhu Ebizîmyâ li-Bukrât.** **13. Şerhu Tabî'ati'l-insân li-Bukrât.** **14. Şerhu Takdimeti'l-ma'rife.** Bu üç kitap Hipokrat'ın sırasıyla *Edipemics*, *De Natura hominis* ve *Prognostics* adlı eserlerine yazılmış şerhleridir (yazma nüshaları için bk. *DSB*, IX, 605). **15. Şerhu Mesâ'ili Huneyn.** Süryânî hekim ve mütercim Huneyn b. İshak'ın sorulu-cevaplı tarzda kaleme aldığı tıbbî giriş mahiyetindeki *el-Mesâ'il fi't-tıbb* adlı eserinin şerhidir (Leiden Üniversitesi Ktp., MS., Or., nr. 49). **16. el-Vüreykât.** Mantığa dair muhtasar bir eser olup müellif sonradan buna *el-Vüreykât fi'l-manîk* adlı bir şerh yazmıştır. Yegâne yazma nüshası Oxford'da kayıtlıdır (Bodleian, Huntington, nr. 468).

İbnü'n-Nefis'in günümüze ulaşan başlıca eserlerinin yanı sıra kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlar arasındaki İbn Sinâ'nın *el-İşârât* ve *el-Hidâye fi'l-manîk* gibi eserlerine yazdığı şerhler, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fikhına dair *et-Tenbîh* adlı eserine yazdığı şerh, nahiv ilmine dair eseri *Ṭarîku'l-feşâha* onun ilgi alanının genişliğine işaret etmesi bakımından önemlidir (İbnü'n-Nefis'in eserleriyle kendisine nisbet edilen kitaplar hakkında bk. *el-Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 9-82; ayrıca bk. *DMBİ*, V, 54-55).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nefis, *Şerhu Teşrihi'l-Kânûn* (nşr. Selmân Katâye – Bül Galyüncü), Kahire 1407/1988, s. 17, 293-294; a.mlf., *Şerhu'l-Kânûn*, Berlin Staatsbibliothek, nr. 6273, vr. 10*; a.mlf., *el-Muhtasar fi 'ilmi usûli'l-hadisî'n-nebevî* (nşr. Yûsuf Zeydân), Kahire 1412/1991, neşredenin girişi, s. 9-98; a.mlf., *Risâletü'l-a'zâ'* (nşr. Yûsuf Zeydân), Kahire 1991, s. 11-69; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, IX, 349-353; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 207; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 305-306; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 78; M. Meyerhof – J. Schacht, *The Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafis*, Oxford 1968, s. 1-37; a.mlf.ler, "İbn al-Nafis", *EP*² (İng.), III, 897-898; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 172-176, 213; Ahmed Yûsuf Hasan, *Ebhâşü'l-mü'temeri's-seneviyyi's-şâlis li'l-cemâ'iyeti's-Süriyye li-târîhi'l-ülûm*, Halep 1980, s. 155-177; Albert Zaki İskandar, "İbn al-Nafis", *DSB*, IX, 602-606; a.mlf., "The Comprehensive Book on the Art of Medicine by Ibn al-Nafis", *Islamic Medicine*, II/4, Kuwait 1982, s. 313-324; Selmân Katâye, *et-Tabîbû'l-'Arabî: İbnü'n-Nefis*, Beyrut 1984, s. 81-116; a.mlf., "Ibnul-Nafees has Dissected the Human Body", *Islamic Medicine*, II/4 (1982), s. 306-312; Amir en-Neccâr, *Fi Târîhi't-tıbb fi'd-devleti'l-İslâmiyye*, Nasr 1986, s. 125-135; Mâhir Abdülkâdir Muhammed Ali, *Mukaddime fi târihi't-tıbbi'l-'Arabî*, Beyrut 1988, s. 95-132; Ramazan Şeşen, "İbnü'n-Nefis ve kitâbühü'l-müsemmâ Buğyetü't-tâlibîn ve nüzhetü'l-müteabbibîn", *Ebhâşü'l-mü'temeri's-seneviyyi't-tâsi' li-târîhi'l-ülûm 'inde'l-'Arab*, Halep 1988, s. 149-165; M. Meyerhof, "Ibn an-Nafis und seine Theorie des Lungenkreislaufs", *Beiträge zur Geschichte der Arabisch-Islamischen Medizin* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1991, s. 265-338; Muhsin Mahdi, "Remarks on the Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafis", *StI*, XXXI (1970), s. 197-209; P. Ghalioungui, "The West Denies Ibn al-Nafis's Contribution to the Discovery of the Circulation", *Islamic Medicine*, II/4 (1982), s. 299-304; Abu Shadi Al-Roubi, "Ibnul-Nafees as a Philosopher", a.e., II/4 (1982), s. 325-334; Neş'et el-Hamârneh, "Vaşfü'l-havl 'inde İbnü'n-Nefis", *MTUA*, VIII/1-2 (1984), s. 3-57; Esin Kâhya, "İbn al-Nafis and his Work Kitâb Müjiz al-Qanûn", *Studies in History of Medicine & Science*, IX/3-4, New Delhi 1985, s. 89-94; a.mlf., "İbn Nefis ve Eseri, el-Mucez", *Araştırma*, XIV, Ankara 1992, s. 189-200; R. Kruk, "History and Apocalypse: Ibn al-Nafis, justification of Mamluk Rule", *Isl.*, LXXII/2 (1995), s. 324-337; Seyyid Sâdik Seccâdi, "İbn Nefis", *DMBİ*, V, 52-56.

ESİN KÂHYA

İBNÜ'n-NEHHÂS ed-DİMAŞKÎ

(ابن النحاس دمشقي)

Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Ahmed
b. İbrâhîm b. Muhammed
ed-Dimaşki ed-Dimyâtî
(ö. 814/1411)

Şâfiî fakihî.

Dimaşk'ta doğdu. Klasik kaynaklarda Muhyiddin İakabıyla anılmakla birlikte onun "din" kelimesiyle terkip oluşturan sıfatların kullanılmasına karşı çıkması sebebiyle (*Tenbîhü'l-gâfilin*, s. 509-510) bu lakabın kendisine sonradan verilmiş olabileceği akla gelmektedir. Ebû Zekeriyâ künyesini de yalnız Ziriklî kaydetmektedir. Timur'un Dimaşk'ı işgali sırasında Mısır'a göç etti (803/1401) ve Aşağı Mısır'daki Menzile beldesinde bir müddet kaldıktan sonra Dimyat'a yerleşti. Özellikle fikh ve matematik ilimlerinde temayüz etti. Öğrencilerinden sadece, *Meşâri'u'l-eşvâk* adlı eserini rivayet eden Şemseddin Muhammed b. Hasan el-Bedrân'ın ismi zikredilmektedir. Önce Hanefî mezhebinde iken daha sonra Şâfiî mezhebine intisap eden İbnü'n-Nehhâs'ın eserlerinde dört mezhebin görüşlerine de atıflarda bulunması mezhep taassubuna kapılmadığı izlenimini vermektedir. Mücâhid bir âlim olarak bilinen İbnü'n-Nehhâs, Dimyat geçidinde Franklar'la yapılan bir çatışma sırasında 13 Cemâziyelevvel 814 (2 Eylül 1411) tarihinde şehid oldu.

Eserleri. 1. *Meşâri'u'l-eşvâk ilâ meşâri'i'l-üşşâk ve müsîrû'l-ğarâm ilâ dâri's-selâm* (Kahire 1272, 1290, 1325; nşr. İdrîs Muhammed Ali – Muhammed Hâlid el-İstanbûlî, I-II, Beyrut 1410/1990). Bir taraftan Moğollar, diğer taraftan Franklar'ın saldırılarına mâruz kalınan bir dönemde müslümanları cihada teşvik için kaleme alınmıştır. Ramazan 811 – Cemâziyelâhir 812 tarihleri arasında (Ocak-Ekim 1409) otuz aşkın kaynaktan istifadeyle hazırlanan eser (kaynakların bir listesi için bk. *Meşâri'u'l-eşvâk*, s. 72-74) otuz üç babdan ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Bizat müellifin *Muhtasarı Meşâri'i'l-eşvâk ilâ meşâri'i'l-üşşâk* adıyla on bab halinde ihtisar ettiği eserin (Bulak 1242, 1251; İstanbul 1294) Mahmûdü'l-Âlim el-Menzilî (ö. 1311/1893) tarafından kaleme alınmış *Fükâhetü'l-ezvâk min Meşâri'i'l-eşvâk* adlı bir muhtasarı daha vardır (Bulak 1290). Eseri Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle şair Bâkî Fezâ'ilü'l-ci-